

ЗЛАТА ВУКСАНОВИЋ МАЦУРА

ПРИКАЗ КЊИГЕ:

ON THE VERY EDGE: MODERNISM AND MODERNITY IN THE ARTS AND ARCHITECTURE OF INTERWAR SERBIA (1918–1941), Louven University Press, Leuven (Belgium), 2014.

Уредници: Јелена Богдановић, Лилијен Филиповић Робинсон (Lilien Filipovitch Robinson) и Игор Марјановић

Аутори текстова: Јелена Богдановић, Лилијен Филиповић Робинсон, Игор Марјановић, Милош Р. Перовић, Јасна Јованов, Светлана Томић, Љубомир Милановић, Бојана Поповић, Ана Новаков, Александар Кадијевић, Тадија Стефановић, Драгана Ћоровић, Викторија Камилић, Марина Ђурђевић, Небојша Станковић и Дејан Н. Зец.

Узетно драгоцену књигу, насловљену *On the Very Edge: Modernism and Modernity in the Arts and Architecture of Interwar Serbia (1918–1941)*, а објављену 2014. године, разматра комплексне процесе настајања, поимања и прихватања модернизма и модерности у сликарству, архитектури, урбанизму, примењеној уметности и књижевности у Србији, у времену између два светска рата. Објављена је на енглеском језику у издању ремираног издавача *Louven University Press*. Уредили су је Јелена Богдановић, Лилијен Филиповић Робинсон и Игор Марјановић. Троје аутора професионалну каријеру остварује на различитим универзитетима у Сједињеним Америчким Државама, док су значајан део свог научног рада посветили и посвећују архитектонским и уметничким темама које се тичу простора Србије, некадашње Југославије, Балкана и Медитерана, у разним временским опсезима. Јелена Богдановић је ванредни професор историје архитектуре на Универзитету Ајова (*Iowa State University*). Након стицања дипломе на Архитектонском факултету у Београду усавршавање је наставила у Америци, где је прво магистрирала на Вандербилт универзитету (*Vanderbilt University*), затим је магистрирала и на Принстон универзитету (*Princeton University*), на којем је и докторирала. Лилијен Филиповић Робинсон је редовни професор историје уметности на Универзитету „Џорџ Вашингтон“ (*George Washington University*), док је Игор Марјановић редовни професор на Универзитету Вашингтон у Сент Луису (*Washington University in St. Louis*).

(сликарства, скулптуре, графичких дизајнера и сл.). Тако се Јасна Јовановић бавила хетерогеним стваралаштвом аутора окупљених око уметничке групе Облик, једне од најбројнијих и најактивнијих уметничких група, која је доносила прогресивне идеје и промовисала европске уметничке трендове.

Љубомир Милановић је свој есеј *Cover girl: envisioning the veil in the work of Milena Pavlović Barilli* посветио тумачењу изражене модерности у међуратном опусу сликарке Милене Павловић Барили. Овај текст је истовремено и једно од четири поглавља у књизи која се баве темом стваралаштва жена у различитим креативним областима, разматрајући њихов статус и положај у српском међуратном друштву. Светлана Томић у прилогу *The travel writings of Jelena J. Dimitrijević: feminist politics and privileged intellectual identity* отвара свет путописа полиглоте и писца Јелене Ј. Димитријевић, прве жене из Србије за коју се може рећи да је била светски путник. Из многобројних књига које је Јелена Димитријевић објавила са путовања по Африци, Азији и Америци и европским земљама, Светлана Томић приказује изузетно вредне и занимљиве белешке и запажања о положају жене у различитим географским, животним и културним амбијентима. Бојана Поповић у тексту *Women and applied arts in Belgrade, 1918–1941* истиче амбивалентан карактер женског стваралаштва у примењеној уметности. С једне стране, она га види као својеврстан вид еманципације жена и ширег друштвено-економског напретка, који им је омогућио да равноправније учествују у креирању и коришћењу уметности, особито имајући у виду релативно висок проценат жена које су похађале и завршавале ове факултете. Поповић, с друге стране, наглашава да се примењена уметност налазила на ивицама друштвеног интересовања, што је за последицу имало и да су ове уметнице и њихова дела остајали маргинализовани. Према писању Ане Новаков у есеју *Educating girls: women architects and the design of three schools in belgrade, 1908–1938*, нешто бољи друштвени статус су имале жене архитекте, јер су често биле запослене у општинским и државним архитектонско-грађевинским службама, где су добијале прилику и да пројектују и да то буду већи објекти од јавног значаја. Анализирајући архитектонска дела Јелисавете Начић, прве жене са дипломом архитекте у Србији, и њене савременице Милице Крстић и неколико школских зграда које су пројектовале у Београду, на којима су унеле извесне функционално-хигијенске новине у односу на дотадашњу праксу, Ана Новаков првенствено истиче шири друштвени значај ових објеката. Она сматра да су школе које су пројектовале жене архитекте слале јасну поруку да и оне, попут мушкараца, могу да остварују једнако право на квалитетно

образовање и школовање у јавним школама. Мада жене у међуратној Србији нису могле да остварују бројна права које су мушкарци уживали (попут права да гласају!), претходна поглавља говоре да је постојао изванредан, а понекад и значајан напредак, у побољшању положаја жене, особито у већим могућностима за њихово средње и високо образовање.

Највећи број поглавља у књизи, њих седам, посвећен је модернизму и модернизацији у архитектури и урбанизму у међуратној Србији. Ова тематска целина започиње поглављем *Zenitism and modernist architecture*, чији је аутор Милош Р. Перовић, које је својеврсна претходница тексту Игора Марјановића о овом покрету. Перовић посебно наглашава везе између програмских поставки зенитизма и архитектуре модерне. Аутор педантно наводи сва архитектонска дела приказана у часопису *Зенит*, од 1922. године када је на насловној страни објављен Споменик Трећој интернационали, који је конструисао Владимир Татљин. Потом је Љубомир Мицић написао текст о пуризму са изводима из текста који су Озанфан и Ле Корбизје објавили у часопису *L'Esprit Nouveau*. Мицић је у тексту *Београд без архитетуре* изнео програмске елементе зенитистичке архитектуре, а Јо Клек је објавио архитектонске нацрте за *Зенитеум 1* и *Зенитеум 2*. У *Зениту* су објављивани и пројекти Адолфа Лоса, Ериха Менделсона, текстови и пројекти Валтера Гропијуса и других из Баухауса, Теа ван Дубурха, Корнелијуса ван Ејстерена, а Перовић закључује да *међу њихових из области архитетуре није било ниједној јединој уредничкој јромашаја у избору објављених пројеката нијих чланака. Све што је тада Љубомир Мицић објавио као вредности [...] и данас се сматра културним пројектима и осиварењима европске архитетонске авангарде.*

Александар Кадијевић и Тадија Стефановић, коаутори поглавља *Expressionism and Serbian architecture between two World Wars*, истичу да је овај приступ у архитектури међуратне Србије прихваћен спонтано, без претходних теоретских промишљања, као један од архитектонских трендова који су долазили из средње Европе, те да су у пракси знатно чешће примењивани формални елементи него што су пројектоване целовите експресионистичке структуре. Кадијевић и Стефановић сматрају да се експресионизам углавном манифестовао у делима аутора који су стварали у оквирима националног или модерног стила, образујући тако романтичарски и модернистички архитектонски експресионизам. Марина Ђурђевић у тексту *Architect Brothers Petar and Branko Krstić* анализира стваралачки кредо архитектонског тима, браће Петра и Бранка Крстића, који су најзначајнија архитектонска дела реализовали у међуратном Београду. Ђурђевић посебну пажњу посвећује

кућама и вилама које су у духу модерне подигли у периоду од 1930. до 1935. године и истиче да је неопходно поновно сагледавање и адекватније валоризовање ове двојице архитеката. Дејан Н. Зеџ у есеју *Money, Politics, and Sports: Stadium architecture in Interwar Serbia* разматра појаву великих спортских објеката и стадиона у међуратној Србији, односно Београду, поредећи фазе у развоју ових структура с просторним, културним и политичким трансформацијама кроз које су пролазили град и држава.

У поглављу *The garden city concept in the urban discourse of interwar Belgrade* Драгана Ћоровић анализира примену концепта вртног града, који је поставио Ебенизер Хауард, преко кога су пристизале модернистичке идеје у урбанизам међуратног Београда и Србије. Она наглашава да је Хауардов концепт београдским архитектама и инжењерима био познат и пре Првог светског рата и то углавном преко немачких превода његових текстова. У међуратном периоду појављује се и већи број аутора различитих професија, који пропгирају примену овог концепта као једног од пожељних решења стамбене кризе, која је била веома изражена, али њихове замисли никада нису изведене. Ћоровић сматра да је концепт вртног града овдашњем поднебљу био прихватљив и стога што је садржао елементе који су, с једне стране, асоцирали на некадашње турске баште (које су и даље постојале у меморији многих), те да је одражавао традиционалне вредности породичног живота и становања у Србији. Она наводи неколико котежа и колонија који су у Београду подигнути по угледу на Хауардов концепт, попут Котежа Неимар и Професорске, Чиновничке и Железничке колоније. Драгана Ћоровић надаље дискутује и о две колоније које су формиране у Крагујевцу, а реч је о Старој радничкој колонији и Новој колонији. Ауторка закључује да, док је у међуратном периоду изградња вртних предграђа била доказ да се процес модернизације одвија на овом пољу, дотле су га након Другог светског рата одбацили управо модернисти који су се залагали за масовну, вишеспратну стамбену изградњу.

Викторија Камилић у есеју *The Professors' Colony – a suburban housing project as an example of urban development in 1920s Belgrade* више пажње посвећује друштвеним и организационо-техничким аспектима формирања Професорске колоније, чији становници су махом били професори Београдског универзитета. Њена пажња је такође окренута и ка функционалним и стилским карактеристикама подигнутих кућа. Камилић у споју елемената, као што су примена концепта вртног града, обезбеђивање станова за припаднике интелектуалне елите и стилска непретенциозност подигнутих кућа, види уникатност тог предграђа у односу на

друга слична београдска насеља. Слично овом, само у другом делу Србије, у поглављу насловљеном *Niška Banja: Modern Architecture for a Modern Spa* Небојша Станковић анализира урбанистички и архитектонски развој Нишке бање, која је током 20-их и 30-их година 20. века прерасла из скромног летовалишта у модерну бању. Тај преображај је пратила изградња нових хотела, лечилишта, бањског купатила и приватних вила, а многе од тих грађевина су биле подигнуте у модернистичком, безорнаменталном стилу. Станковић говори о чињеници да је за територију Нишке бање у међуратном периоду урађено неколико генералних регулационих планова, али развој и ширење Бање нису увек следили план. Тако је упоредо с планском изградњом, као и у многим местима и градовима међуратне Србије, текла и непланска изградња, која се у Нишкој бањи одвијала на ободу и падинама које су окруживале њен централни део. Станковић закључује како су ове карактеристике припадале крајностима – *модерном и традиционалном, домаћем и монденском, њомодном и скромном, њланском и нејланском* – и тиме (о)стављале Нишку бању на саму ивицу модернизације.

Драгоцена и веома богата библиографија у којој су сабрани архивска грађа, примарни, секундарни и интернет извори те кратке биографије свих аутора, заокружују ову изузетно вредну књигу.

Посматрано у целини, књига *On the Very Edge: Modernism and Modernity in the Arts – and Architecture of Interwar Serbia (1918–1941)* окупила је на једном месту вредне текстове који из различитих перспектива и ауторских позиција приказују сложене и понекад контрадикторне процесе модернизма и модернизације у једном важном историјском периоду за Србију. Ова књига доноси нове чињенице и тумачења и пружа драгоцену основу за даља истраживања представљених тема. Такође, треба поново истаћи чињеницу да ће захваљујући језику на којем је књига објављена бити доступна знатно већем броју читалаца, првенствено иностраних научника, истраживача и свих оних који се на било који начин интересују за историју архитектуре, урбанизма и уметности у Србији, или су уопште заинтересовани за модернизам у овим дисциплинама. Надам се да ће ова књига подстаћи и друге ауторе да на овај начин својој рад приближе међународној професионалној јавности.

Др Злата М. Вуксановић Мацура,
архитекта
Београд
zlata.vuksanovic@gmail.com